

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 37.017:130.22

*Алла Растригіна, м. Кіровоград;
Риманте Кондратенє, м. Вільнюс*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ ДУХОВНОСТІ ВИХОВАННЯ

У статті, з огляду на дослідження вчених у рамках міжнародного наукового проекту, розглянуто концептуальні засади феномена духовності виховання як явища, що виникає в демократичному суспільстві в процесі освіти й виховання та стає підґрунтям для розкриття його призначення й ролі в сучасній педагогічній реальності. Представлено характеристику таких основопокладаючих понять, як духовність виховання, що є духовністю своєрідного, пов'язаного із галуззю освіти й виховання середовища, виокремлено явища, властиві саме такому середовищу: загальна духовність виховання, прояв духовності виховання та простір духовності виховання, які охоплюють також і контекст духовності виховання.

Ключові слова: *духовність, духовність виховання, виховання духовності, прояв духовності, духовність середовища, педагогічна реальність, контекст духовності виховання.*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що якісний вимір середовища існування людини суттєво залежить від великої кількості передумов, факторів, сьогоденних викликів, що, безумовно, впливає на характер міжособистісних стосунків серед людей, а відтак, і на прогрес суспільства та інтенсивність розвитку його культури.

Характерною ознакою розвитку будь-якого суспільства й демократичного зокрема, є прагнення осягнути сенс існування людини у його духовному й матеріальному прояві та поглибити теоретичні й емпіричні уявлення щодо середовища, що зумовлює як розвиток особистості, так і зміни у суспільстві в залежності від його основопокладаючих принципів. Тож, для педагогічної науки актуальним є перегляд й удосконалення засадничих ідей сучас-

ного виховання, уточнення його сутності й призначення, змісту й орієнтирів у демократичному суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Відправною позицією у наукових розвідках міжнародної групи вчених (із Литви, Латвії, України, Білорусі, Австрії, Італії, Туреччини та інших країн) щодо феномена духовності виховання та теоретичного визначення його концептуальних засад стало положення про те, що сутнісні основи виховання криються у сфері духовності, пов'язані із природженою духовністю особистості й визначаються культурою суспільства. В такому контексті протягом десяти років здійснювалось широкомасштабне дослідження щодо прояву духовності у соціальному середовищі й у педагогічній реальності, результати якого було представлено у колективних монографіях «Духовність у світі людини» [2], «Духовність виховання» [8], «Контекст духовності виховання» [9].

Послідовна розробка концепції духовності виховання у вищезазначених колективних монографіях, підґрунтям якої стала концептуальна ідея професора Й. Кевішаса щодо духовності виховання як властивості педагогічної реальності та феномена, що з'являється у процесі одуховнення суб'єктами створюваної ними педагогічної дійсності та є простором прояву особистості [8, с. 29], набула широкого розголосу серед провідних науковців академічного співтовариства та освітніх інституцій. Згадана ідея була представлена окремими статтями у наукових виданнях України та Литви, вичерпними рецензіями в наукових журналах *Soter* [10], *Inter-studia humanitatis* [6] та публікаціями в різних наукових журналах [1; 3; 4]. Перша колективна монографія «Духовність у світі людини» [2] була відмічена в Австрії нагородним сертифікатом і видана повторно (2011). Все це є свідченням величезної уваги до проблеми духовності виховання, підтверджує її актуальність і своєчасність та зумовлює необхідність продовження досліджень у цьому напрямку.

У зв'язку з тим, що центром міжнародного проекту щодо духовності виховання стала Литва й зазначені колективні монографії видавались литовською мовою, вважаємо за необхідне хоча б у стислій формі представити основні концептуальні засади досліджуваної проблеми саме українською з метою

створення можливостей більш глибокого її розуміння вітчизняною педагогічною громадою. Це стало можливим завдяки тісній співдружності та взаєморозумінню авторів монографій України та Литви.

Отже, метою статті є розкриття й характеристика деяких аспектів концепції духовності виховання, що обговорювались і презентувались авторським колективом вищеназваних монографій.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі існує велика кількість спроб дати визначення феноменові духовності й саме таке різноманіття свідчить про все ще недостатню глибину його вивчення. У наших наукових розвідках ми свідомо обмежуємо вектор пошуку й зупиняємось на дослідженні лише усвідомлюваного людиною середовища й побудованому на цьому тлі уявленню про духовність.

Зупинимось на характеристиці деяких *аспектів*, що, на наш погляд, дозволяють більш глибоко усвідомити сутність феномену «духовність виховання». Перш за все, це власне *поняття духовності та її вираження*. Загальновідомо, який величезний вплив мало християнство на становлення й розвиток світової й особливо Європейської культури. Й саме християнські заповіді, традиції, цінності є віддзеркаленням свідомості людини та вираженням її духовної приналежності до цієї культури. Власне прояв духовності відбувається через самовираження (творчість) особистості, яка одуховнює створюване нею середовище. Тобто, за допомогою творчості людини відкривається її духовний світ, а визначені її особистісним сенсом результати творчості одуховнюють навколишнє середовище. Відтак, перетворення вже кимось створеного середовища, або ж його одухотворення власне особистістю, відкриває приналежність людини до цього процесу й дозволяє нам говорити про *духовність* (одухотвореність) середовища.

Зрозуміло, що творчість людини й одухотворення нею середовища відбувається у просторі, який створено протягом всієї історії розвитку людства. Людина ж, навіть не усвідомлюючи цей факт, вибудовує свій спосіб існування, свою поведінку на тлі

історичної спадщини. А отже, особливо у разі усвідомленого розуміння цього процесу, людині необхідні певні орієнтири.

У монографіях авторами виокремлено такі орієнтири духовної сфери, як *загальну* духовність, що закріплена в культурі й властива усім членам суспільства; *прояв* духовності як дію людини у навколишньому середовищі, що оточує її тут і зараз; а також особистісний *простір* духовності людини. Саме такі орієнтири сприяють усвідомленню людиною сенсу навколишнього середовища й конкретизують спрямованість впливу на його духовність. Розглянуте таким чином духовне середовище узагальнено можна представити як динамічний, існуючий в якості процесу феномен – *духовність* середовища.

Звертаючись безпосередньо до феномену *духовності виховання* як духовності своєрідного, пов'язаного із галуззю освіти й виховання середовища, ми виокремили явища, властиві саме такому середовищу. Зокрема, *загальна* духовність виховання, *прояв* духовності виховання та *простір* духовності виховання, які охоплюють також і *контекст* духовності виховання [9].

Таким чином, у процесі розгляду поняття духовності та її вираження в соціальному середовищі (одухотворення середовища) з'являється можливість дослідити феномен духовності виховання: конкретизувати його витoki, процес існування та концептуальні засади.

Другим аспектом, що наближує до розуміння феномену духовності виховання, є співвідношення *свободи особистості та духовності середовища*.

Соціальна сторона духовності середовища є узагальненим відображенням загальної, властивої усім членам суспільства духовності. Але будь-яка людина цю загальність завжди сприймає через особистісну призму. Саме в цьому криється сутність співвідношення особистісної свободи та духовності оточуючого людину середовища. Тож, при спробі відкрити духовність середовища, у тому числі й педагогічного, необхідно аналізувати обидві зазначені його складові: особистісну й соціальну.

Як акцентувалося вище, у розкритті феномену духовності особливе місце займає визначуваний свободою особистості й загальним духовним контекстом (духовністю суспільства) прос-

тір, а якщо точніше – простір свободи особистості в контексті духовності суспільства.

У демократичному суспільстві особливості духовного простору багато в чому залежать від духовної зрілості особистості. У монографіях обговорюється поняття духовної зрілості молодої людини, яка є віддзеркаленням особистісного простору прояву духовності людини й цілеспрямованості цього прояву. Такий простір і спрямованість його змін коректує сама людина з огляду на духовність оточуючого середовища як цілісного комплексу можливостей і обставин для особистісного прояву.

Наразі суспільство акцентує увагу на соціальній значущості індивіда, його статусі, матеріальному благополуччі тощо, а питання духовності найчастіше залишаються на розсуд самої молодої людині, з огляду на його власний скромний досвід та особистісні потреби залежно від вікової категорії. На жаль, у такому розумінні свобода й вибір юнацтва значно відрізняється від досвіду, накопиченого в духовній спадщині народу (нації), від закладеного в ньому розуміння значення і сенсу життя. Зрозуміло, що в такому випадку простір прояву особистості залишається обмеженим щодо інтеграції в загальну духовність середовища, зникає (або не з'являється) цілеспрямованість на включення в духовну культуру суспільства, а відтак – зникає установка й тим самим велика кількість можливостей на занурення в сенс і сутність одухотворення середовища [8, с. 10].

У дослідженнях науковців, результати яких представлено у вищезгаданих монографіях, наголошується, що коригувати обмежений простір прояву духовності молодою людиною та прояв особистісної зрілості в соціальному середовищі загалом необхідно з урахуванням спрямованості на загальну духовність культурної спадщини, а не тільки на потреби індивіда.

Простір загальної духовності визначається закріпленими в культурі нації духовними цінностями. В залежності від визначених останніми рамок особистісної свободи, у людини, й зокрема у школяра, з'являється можливість виокремити простір, у якому він міг би окреслити духовність виховання і вникати в її сенс, завдяки чому відбуватиметься стимулювання особистісної зрілості, а отже, покращення якості виховання на практиці.

З іншого боку, свобода прояву особистості в просторі саме загальної духовності демократичного суспільства стає концептуальною основою феномену духовності виховання та відкриває можливості для стимулювання особистісної зрілості в педагогічній реальності.

Щодо *духовності педагогічної діяльності*, як наступного аспекту концепції духовності виховання, маємо зазначити, що виховання, будучи невіддільним від оточуючого людину середовища, сприяє її інтеграції в це середовище. В процесі такої інтеграції особливого значення набуває духовність середовища, у тому числі й своєрідного середовища – педагогічної реальності.

Зрозуміло, що в різних історичних періодах висувалися свої завдання розвитку суспільства, які спиралися й вирішувалися на тлі певних парадигм. Розвиток сучасного суспільства відрізняється глобальними процесами трансформації дійсності, що неминуче відбивається й на системі освіти та виховання. Сьогодення характеризується бажанням звільнитись від традиційної, класичної системи освіти та прагненням до вільного розвитку особистості, тобто переходом від сталої, директивної до рухомої, заснованої на особистісних потребах індивіда, системи.

На думку Й. Кевішаса, завдяки зміні парадигми, що по суті відбулася на межі ХХ-ХХІ століть, наразі виникає якісно нова структура й система освіти, де особлива увага надається тому, хто навчається, як суб'єкту навчально-виховного процесу, а також акцентується необхідність активності вихованця й вихователя в контексті їхньої співпраці. Сприяє цьому стрімкий потік нової інформації, що вимагає спільних пошуків та усуває значущість так довго існуючої орієнтації на запам'ятовування та відтворення знань. Тож, і педагогічна реальність, що є віддзеркаленням процесів гуманізації, також потребує виваженого перегляду.

У колективній монографії «Контекст духовності виховання» [9] зазначається, що вирішуючи завдання сучасної гуманізації педагогічної реальності, доцільно спиратися на духовну спадщину нації, бо це джерело духовності та система її вираження. Але виникає питання, як це реалізувати в сучасній практиці.

При вирішенні такого завдання в традиційній системі освіти й виховання, як правило, висвітлюються питання виховання духовності. Але враховуючи наразі роль того, хто навчається (учня або студента) як суб'єкта процесу, цього недостатньо. Важливо, щоб питання духовності були актуальні, перш за все, для нього самого, тоді при їх розв'язанні він активно включається в пошук відповідей на них. У такому разі перед педагогом постає проблема вибору стратегії організації педагогічного процесу, а також коригування духовного середовища, оскільки «духовне середовище (духовність виховання) – це простір прояву особистості, у якій вихованець шукає й має знайти відповіді на різноманітні питання, пов'язані зі змістом діяльності, поведінки, ролі культури середовища в житті людини» [9, с. 3]. Тож, виникає духовність виховання, що потрактовується нами як своєрідне середовище.

Очевидно, що феномен духовності виховання виникає в разі визнання вихованця творцем навколишнього середовища, учасником розвитку його культури в процесі, який безпосередньо пов'язаний зі становленням особистості. Але, на жаль, все ще домінуюча сьогодні споживацька культура нерідко спрямована на односторонній, орієнтований на соціальні потреби розвиток виховання. Така спрямованість підтверджує обмежене розуміння ролі духовності в процесі не тільки становлення особистісної зрілості молодого покоління, а й розвитку суспільства.

Отже, якщо на перший план виносяться функції людини, властиві споживацькій культурі, у педагогічному процесі акцентується увага на потребах суспільства, формуванні необхідних для задоволення потреб цього суспільства компетенцій, розвиткові творчих сил тих, хто навчається, тощо. Тобто, закріплюється соціальна значимість останніх у контексті потреб існуючої споживацької культури, а увага до питань власне духовності виховання, на жаль, залишається осторонь.

Саме тому в існуючій, класичній системі освіти і виховання поняття духовності пов'язане з вихованням духовності молодого покоління засобами будь-якого предмету або через систему виховних заходів. Відтак, *виховання духовності* виступає як част-

кове завдання, а не всеохоплювальна концептуальна проблема виховання.

Безумовно, ми не відкидаємо значущості пізнання середовища, потреб суспільства, удосконалення компетенцій і творчих сил тих, хто навчається, і розглядаємо такий підхід як засіб і необхідний крок у трансформації усвідомленої учнем (студентом) значущості соціальної діяльності та її сутності. Разом із тим, ми розуміємо обмеженість такого підходу й необхідність невідкладного вирішення концептуальної проблеми *духовності виховання*, яка охоплює існуючу педагогічну реальність.

По суті, це різні підходи щодо розуміння зрілості особистості та ролі духовності в педагогічній реальності. Для першого, коли стимулювання зрілості особистості спирається на пізнання духовності, характерним є так зване формування духовності, а це значить – упровадження певної ідеології у свідомість учня. Таке виховання може сприяти прояву індивіда в монокультурному середовищі, навчити діяти, спираючись на властиві саме такому середовищу моделі культури і міжособистісні відносини. Таким підходом, як правило, відрізняється традиційний процес навчання, орієнтований на пізнання і який сприяє зрілості особистості, що навчена виконувати соціальні замовлення за встановленими моделями.

Другий підхід – це коли духовність розглядається як властивість і компонент педагогічної дійсності, як феномен, який з'являється в процесі одухотворення створюваної суб'єктами дійсності [8, с. 29]. У такому випадку зрілість особистості визначається стимулюванням творчості й самовираження вихованця, а також його здатністю змінювати навколишнє середовище. Саме такий підхід уможливорює досягнення будь-якої мети тими, хто навчається, не тільки через використання стандартних моделей діяльності та поведінки, а й через власне творення. Й саме в такому випадку у вихованця закріплюється установка діяти творчо, інноваційно, а отже, виконувати функції суб'єкта в процесі творення й одуховнення середовища як власного світу.

Зазначені відмінності створюють підґрунтя для розуміння й усвідомлення того, що в демократичному суспільстві процес гуманізації педагогічної дійсності доцільно вибудовувати, орієн-

туючись саме на духовність виховання. А відтак, зміну парадигми освіти та гуманізацію (одухотворення) її середовища доцільно представляти в контексті концептуальних засад феномена духовності виховання.

Взаємозалежність *сенсу явищ культури і духовності виховання* була підтверджена в процесі дослідження, коли автори колективної монографії, аналізуючи зміст явищ культури, власне відкрили феномен духовності виховання. Так, учень (або ж студент) вникаючи у сенс будь-якого явища, і культурного зокрема, свідомо чи несвідомо, як то кажуть, за замовчуванням, кристалізує власне ставлення до таких явищ, тобто в нього накопичується особистісний сенс, який переноситься на навколишнє середовище (суб'єктність середовища). На такій основі у молодій людини поступово з'являється можливість мислити більш широко й усвідомлювати закладений у культурній спадщині соціальний сенс не тільки явищ, а й навіть самого середовища (об'єктність середовища). В такому процесі одночасно відбувається становлення й дозрівання вихованця не тільки як індивіда, а й як особистості.

Отже, духовний простір людина має не тільки пізнати, а й усвідомити його як невід'ємну частину власного середовища, що підтверджується у здійснених дослідженнях, оскільки «зрілість особистості залежить від особливостей культури середовища і можливостей людини осмислити, засвоїти та особистісно одуховнити її» [2, с. 361). Відтак, усвідомлюваний людиною сенс навколишнього середовища та його явищ є ще одним аспектом концептуальних засад феномена духовності виховання.

Важливим є розуміння *значущості феномену духовності виховання*, оскільки він тісно стикається з трансцендентною та соціальною реальністю. Дослідження авторів підтверджують, що людина як особистість визріває в соціальному середовищі за допомогою творчості. Й саме тому абсолютно не виправданою є спрямованість традиційної освіти і виховання на досягнення тільки існуючих моделей культури та її емпіричних проявів, обмежуючи водночас можливості самовираження особистості в трансцендентній реальності. Важливим, на наш погляд, є не тільки паралельне існування, а й збереження та розширення обох

сторін існуючого простору. Особливо це стосується педагогічного процесу, де відбувається становлення особистості та закріплюються основи її розвитку.

Отже, одночасна увага до обох сторін педагогічного простору перетворює його в єдину і відкриту реальність для існування людини як особистості у соціальному середовищі, а творчість і прояв духовності за допомогою власної діяльності (одуховнення створюваного середовища) забезпечує становлення особистості в контексті сучасної демократичної культури.

Висновок. Представлені аспекти феномена духовності виховання відповідають сучасному уявленню про екзистенцію людини у світі. Так, презентовані у колективних монографіях уявлення щодо духовності як особливості вираження відносин перекликаються з енциклікою Папи Римського [7], де духовність аналізується через людські відносини. Так, у монографіях ми виокремлюємо феномен духовності виховання, а в енцикліці йдеться про феномен екологічної духовності; у монографіях схарактеризовано педагогічний процес, що ґрунтується на прояві духовності (як альтернативі традиційному процесу засвоєння формальних знань), а в енцикліці духовність розкрито як загальне благо суспільного життя.

Таким чином, аналіз змісту монографій свідчить про те, що феномен духовності виховання є актуальними не тільки для одуховнення створюваної суб'єктами педагогічної дійсності та становлення сучасної особистості, а й для національної культури в цілому, яка, з огляду на сьогоденні глобалізаційні процеси, все більше набуває ознак полікультурності.

Список використаної літератури

1. Balčiūnienė I. (2015). Ugdymo dvasingumo samprata (popiežiaus Pranciškaus enciklikos LAUDATO SI' šviesoje). – Vilnius, Mokslo Lietuva, 2015 lapkričio mėn.
2. Dvasingumas žmogaus pasaulyje / Spirituality in the Human World. Kolektyvinė monografija. ISBN 978-9955-20-474-9. / Sudarė ir parengė J. Kievišas ir R. Kondratienė. – Vilnius : Vilniaus pedagoginis universitetas, 2009. – 440 p.
3. Kievišas J. (2015). Apie mūsų monografijas dvasingumo sklaidos tema. – Vilnius, LEU Šviesa, 2015 sausio mėn.
4. Kondratienė R. (2015). Ugdymo dvasingumo kontekstas demokratinėje visuomenėje. – Vilnius, Mokslo Lietuva, 2015 sausio mėn.

5. Lietuvos švietimo koncepcija. Parengė Lukšienė M. ir kt. – Vilnius : Leidybos centras, 1992.
6. Mackevičiūtė J. (2013). Ugdymo dvasingumas: asmenybės brandos, žmonijos bendrumo pamatas. Iš žurn.: *Inter-studia humanitatis*. Nr. 15. – Šiaulių universitetas. – P. 171 – 174.
7. Šventasis Tėvas Pranciškus (2015). LAUDATO SI' apie rūpinimąsi bendraisiais namais. – Kaunas : Lietuvos Vyskupų konferencija, I-kla „Morkūnas ir KO“. – 160 p.
8. Ugdymo dvasingumas / Spirituality of Education. Kolektyvinė monografija. ISBN 978-9955-20-739-9. Sudarė ir parengė J. Kievišas. – Vilnius : Lietuvos Edukologijos universitetas, 2012. – 574 p.
9. Ugdymo dvasingumo kontekstas / Context of Spirituality of Education. Kolektyvinė monografija. ISBN 978-609-8089-39-4. Sudarė ir parengė Jonas Kievišas. – Vilnius : leidykla „Žuvėdra“, 2014. – 400 p.
10. Хоружа Л. Теоретическая и практическая ценность международной коллективной монографии «Духовность воспитания»: рефлексия ученого // SOTER. – Kaunas. – С. 151–153 (Khoruzha, L. *Teoretycheskaya y praktycheskaya tsennost' mezhdunarodnoy kollektivnoy monohrafyyu «Dukhovnost' vospytanyua»: refleksyya uchenoho* [The theoretical and practical value of international collective monograph «Spiritual education»: reflection of scientist]. In: SOTER, Kaunas, pp. 151–153)

Алла Растрьгина, Риманте Кондратене

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПЦИИ ДУХОВНОСТИ ВОСПИТАНИЯ

Опираясь на исследования ученых в рамках международного научного проекта, в статье рассмотрены концептуальные основы феномена духовности воспитания как явления, которое возникает в демократическом обществе в процессе образования и воспитания и становится основой для раскрытия его предназначения и роли в современной педагогической реальности. Представлены характеристики таких основополагающих понятий, как духовность воспитания, являющейся духовностью своеобразной, связанной со сферой образования и воспитания средой; выделены свойственные такой среде явления: общая духовность воспитания, проявление духовности воспитания и пространство духовности воспитания, которые охватывают также и контекст духовности воспитания.

Ключевые слова: *духовность, духовность воспитания, воспитание духовности, проявление духовности, духовность среды, педагогическая реальность, контекст духовности воспитания*

Alla Rastrygina, Rimantė Kondratene

SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF SPIRITUALITY OF UPBRINGING

The delineation of some aspects of the concept of spirituality of upbringing, which is productively studied by the international group of scientists, has been stipulated by the necessity of informing the Ukrainian scientific and educational

communities with somewhat diverse position, as to the mentioned phenomenon, that differs from the conventional understanding of such phenomenon in domestic pedagogical theory and practice.

For deeper understanding of the essence of the phenomenon of «spirituality of upbringing» we primarily presented such benchmarks of the spiritual realm as general spirituality, that is enshrined in the culture and is characteristic for all members of society, the manifestation of spirituality as an activity of a person in the environment that surrounds him here and now, as well as the personality space of an individual's spirituality. It is such guidelines that help an individual to realize the sense of the environment and specify the orientation of influence on his spirituality. Considered in such a manner, the spiritual environment can be generally represented as a dynamic phenomenon, existing in the quality of a process, - spirituality of the environment. As to the phenomenon of spirituality of upbringing proper, that is the peculiar upbringing, associated with the sector of education and upbringing environment, there are singled out such phenomena that are inherent to exactly such an environment. In particular, the general spirituality of upbringing, the manifestation of spirituality of upbringing and the space of spirituality of upbringing, that also embrace the context of the spirituality of upbringing.

The notion of the phenomenon of spirituality of upbringing is the ratio of freedom of a personality and spirituality of the environment. As to spirituality of the teaching activities, as a further aspect of the concept of spirituality of upbringing, it has been stressed that upbringing, being inseparable from the environment, surrounding an individual, facilitates its integration into peculiar environment – the pedagogic reality, based on spiritual heritage of the nation and reveals possibilities of such experience in the practice of contemporary pedagogical process. The special attention in this article is given to understanding of the specific features of the context characteristics of the investigated phenomenon of spirituality. In the existing, classical system of education and upbringing the notion of spirituality is associated with upbringing of spirituality of the younger generation by means of any subject, or through the system of educational activities.

Thus, the upbringing of spirituality serves as a partial task, not as an overall conceptual problem of upbringing. The mentioned diversities form the basis for understanding and realizing the fact that in a democratic society it is expedient to reconstruct the process of humanization of pedagogic reality keeping the focus on spirituality of upbringing. Hence, the shift of paradigm of education and humanization (inspiration) of its environment, is advisable to be represented in the context of the conceptual principles of the phenomenon of spirituality of upbringing.

Keywords: *spirituality, spirituality of upbringing, upbringing of spirituality, manifestation of spirituality, spirituality of environment, pedagogic reality, the context of spirituality of upbringing.*

Одержано 17.01.2016 р.